Burgemeesters aan het televisiefront

Het NOS-JOURNAAL en de rampburgemeester van Enschede en van Volendam

Joost Lammers

Het imago van de journalist staat onder druk. Dat is de waarschuwing die Pieter Broertjes, hoofdredacteur van *de Volkskrant* en voorzitter van het Genootschap van Hoofdredacteuren, op zes april 2001 uit liet gaan. Bij de rampen in Enschede en Volendam kreeg de pers de volle laag, omdat de journalisten te veel tijd opeisten van de rampenbestrijders. Broertjes vreesde dat de media bij een volgende gelegenheid aan banden zullen worden gelegd. Daarom zouden de media hun fouten moeten erkennen.¹

De pers wordt een grote verantwoordelijkheid toegedicht waar het de beïnvloeding van de publieke opinie aangaat. Dat hier een kern van waarheid in zit, valt moeilijk te ontkennen. Het meest invloedrijke medium is wel de televisie. Televisie bepaalt steeds meer wat er op de journalistieke en publieke agenda staat. 'Geen beeld, geen nieuws', zei NAVO-woordvoerder Jamie Shea treffend over zijn ervaringen met de media in de Kosovo-crisis.² Televisienieuws wordt, zo blijkt uit onderzoek, niet voor niets gezien als betrouwbaarste nieuwsbron. Bovendien is het ook voor 64% van de nieuwsconsumenten de belangrijkste nieuwsbron. De krant (20%) en de radio (11%) volgen op ruime afstand. Het NOS-JOURNAAL wordt door 91% van de bevolking als betrouwbaar gezien en door 55% zelfs als meest betrouwbare nieuwsbron. Het vertrouwen ligt erg hoog afgezet tegen de 15% en 11% van de bevolking die respectievelijk de kranten en het RTL NIEUWS als meest betrouwbare nieuwsbron kwalificeren.³

Juist in crisissituaties is de televisie invloedrijk. Nieuws komt via de televisie sneller tot ons. De live-verbinding geeft de journalist het voordeel dat hij direct zijn nieuws kwijt kan. Media creëren door de vluchtige berichtgeving soms een crisissfeer door ten onrechte de indruk te wekken dat de gebeurtenissen elkaar snel opvolgen en een sociaal probleem toeneemt, terwijl dit niet zo is. Al die opwindings in de media leidt vaak tot een mediahype, volgens de definitie van de Utrechts communicatiewetenschapper Peter Vasterman 'een hijgerig soort berichtgeving, gebaseerd op halve waarheden en sneller oordelen.' Critici menen dat de

journalistiek op deze manier regelmatig bijdraagt aan onverhoopte kop-pensnellerij.⁴

Toch is ook de politiek in veel gevallen gebaat bij de snelle berichtgeving op televisie. Zonder 'media-coverage', zo veronderstelt het Crisis Onderzoek Team (COT), is effectieve crisisbesluitvorming niet mogelijk.⁵ Wanneer gezagsdragers en woordvoerders handig gebruik weten te maken van de (ruim) geboden zendtijd kan tenslotte sneller en directer contact worden gelegd met de burger in de huiskamer. Paniek onder de bevolking als gevolg van een crisis heeft tot gevolg dat alle handelingen van de verantwoordelijken nauwgezet gevolgd en gewogen worden. Daarom is het zeer belangrijk om daadkrachtig en overtuigend over te komen. Wel moet op een smalle rand van de afgrond worden gebalanceerd, want elke misstap kan fataal zijn. Machthebbers weten zich gecontroleerd door wereldwijde live tv-verslaggeving.⁶

Het is niet zo dat de politici bewust op zoek moeten naar de media, want over het algemeen zijn de journalisten er als de kippen bij om verslag te doen van een ramp. Opvallend, onder meer bij rampen, is dat individuele personen een steeds grotere rol in het nieuws gaan spelen. In het televisietijdperk waarin het 'human interest'-verhaal oprukt en het nieuws steeds meer wordt gepersonifieerd, creëert de pers 'media personalities.'⁷ Gezocht wordt naar slachtoffers, woordvoerders en verantwoordelijken (vaak onterecht verward met schuldigen), kortom equivalenten van de ramp die zichtbaar worden in één persoon. Daar de 'soundbite', de quote die uit een langer interview wordt gehaald, steeds korter wordt, is een goede en bondige mondelinge presentatie dan wel een voorwaarde voor een succesvol mediaoptreden.⁸ Een krachtadig optreden van een gezagdrager voor de camera's kan van een vooraf kleurloze, wellicht minder gewaardeerde politicus een populaire mediapersoonlijkheid maken. Het meest recente voorbeeld hiervan is wel de wijze waarop burgemeester Rudolph Guliani van New York na de aanslag op 11 september 2001 van een door velen fel bekritiseerde ambtsdrager uitgroeide tot de held van de Verenigde Staten. Dat had veel zo niet alles te maken met zijn kordate optreden in de openbaarheid.

De meest recente rampen in Nederland zijn die van Enschede (13 mei 2000) en Volendam (1 januari 2001). Het waren gebeurtenissen met een groot aantal slachtoffers die het land lange tijd in hun greep hielden. Politiek en journalistiek probeerden iedereen zo goed mogelijk op de hoogte te houden. Burgemeester Jan Mans van Enschede en burgemeester Frank IJsselmuiden van Edam-Volendam stonden in het middelpunt van de belangstelling. Maar hoe te handelen en om te gaan met de media-aandacht? Welke invloed heeft de burgemeester zelf bij de beeldvorming en in hoeverre bepalen de media deze? Om hier enig inzicht in te verschaffen zal in dit artikel worden gekeken naar de wijze waarop het NOS-JOURNAAL de vuurwerkramp in Enschede en de cafébrand in Volendam heeft verslagen.⁹

Beschreven wordt hoe de burgemeesters het televisiejournaal hebben 'gebruikt' dan wel tegemoet zijn getreden. Hierbij zal ook geciteerd worden uit interviews die achteraf met beide burgemeesters zijn gehouden.¹⁰

Mans: de touwtjes in handen

Bij het vuurwerkbedrijf S.E. Fireworks aan de Tollenstraat in Enschede vond op zaterdag 13 mei 2000 om 15.35 uur een aantal explosies plaats dat een groot gedeelte van de wijk Roombeek wegvaagde. Tweeëntwintig mensen vonden de dood en de materiële schade bedroeg naar schatting een miljard gulden. De commissie-Oosting die de ramp naderhand onderzocht, concludeerde dat de geweldige explosie had kunnen plaatsvinden doordat op het moment van de ramp veertigduizend kg explosief materiaal op het terrein van S.E. Fireworks aanwezig was. Gecombineerd met de totale hoeveelheid aanwezig vuurwerk (177 ton, waarvan negenhonderd kg onverpakt), en de gebrekkige opslagwijze maakte de ramp mogelijk.¹¹

Jan Mans was op het moment van de ramp zes jaar als burgemeester van Enschede actief. Als jongen droomde hij er al van burgemeester te worden en belangrijk te zijn. Na zes jaar eerste burger van Kerkrade te zijn geweest, greep hij in 1994 de kans om burgemeester van de hoofdstad van de provincie Overijssel te worden. De Enschedese bevolking was lange tijd niet gecharmeerd van haar nieuwe burgemeester. De *Twentsche Courant Tubantia* hield in januari 2000 een telefonische enquête onder de bevolking over een mogelijk te kiezen burgemeester. Ruim tachtig procent van de geënquêteerden gaf aan niet op Mans te zullen stemmen, mocht dat mogelijk worden.

Net als eerder in Kerkrade kreeg de burgervader in Enschede kritiek op zijn frequente afwezigheid. De raad vond dat hij te weinig bestuurde en te vaak op reis was. Het was eigenlijk een wonder dat hij tijdens de ramp in de stad aanwezig was, meenden enkele cynici achteraf. Dat pareerde Mans overigens door te spreken over 'negatieve beeldvorming.'

'Er is ooit iemand geweest, en daar komt het van, die zei: "Hij is niet goed, want hij is altijd weg". Ze waren een burgemeester gewend die dat niet deed en ik ging dus een paar keer naar Straatsburg en kreeg toen dat beeld aangemeten. Dat riep één vent. Daarna riepen alle anderen: "Hij is altijd weg". Dan roept vervolgens heel Nederland: "Hij is altijd weg". Dat is het beeld en dat krijg je bijna niet meer recht gebreid."¹²

De ramp in zijn gemeente gaf Mans de kans om dit beeld te veranderen en zijn kunnen te laten zien. Op die fatale zaterdag in mei handelde hij zeer

Burgemeester Jan Mans van Enschede geeft een van zijn vele persconferenties, mei 2000.

Bron: ANP Rijswijk

voortvarend. Om 15.42 uur vroeg de brandweer de burgemeester te waarschuwen.¹³ Kwart over vier verklaarde Mans het getroffen stadsdeel tot rampgebied en stelde hij een provinciaal coördinatiecentrum in. Om 16.50 uur stelde de burgemeester het rampenplan in werking.¹⁴ Mans had weliswaar nooit mediatraining gehad, maar begin 2000 wel een cursus coördinerend burgemeesterschap gevolgd. Dat kwam hem op dat moment erg goed van pas. Een aantal omgangsvormen met de media pasten hij en zijn rampenstaf consequent toe. Zo gaf hij al zijn persconferenties vijf minuten voor het hele uur. 'Dan heb je de opening van het nieuws', verklaarde Mans. 'Wees duidelijk en digitaal', was een tweede stelregel die hij hanteerde.

'Voor de pers moet je zekerheid weten uit te stralen. Dat is heel belangrijk. Omdat je opperbevelhebber bent, moet je dat ook weten uit te stralen: hij heeft het in de klauwen.'

Daarvoor liet Mans zijn mensen elke keer de informatie herhalen, zodat hij geen fouten zou maken.

'Je moet vertrouwd zijn met de technische termen voordat je naar de pers gaat. [...] Ook heb ik vanaf begin af aan gezegd: "Wat ik niet weet, dat zeg ik gewoon, dat weet ik niet. U krijgt van mij informatie. Maar dat weet ik niet, ik kan er niks over zeggen". Dat heeft goed geholpen.'¹⁵

Mans nam de regie resoluut in handen. De massaal toegestroomde media overvielen hem enigszins, maar kregen hem niet van zijn stuk.¹⁶ Zowel de nationale als de internationale pers wist hij te bedienen. Waar een groot deel van de landelijke televisiejournalistiek de ramp vroeg oppikte, liep de NOS in het begin achter de feiten aan. Pas om 22.00 uur werd er op de uitzending van het EUROVISIESONGFESTIVAL, bijna zes uur na het plaatsvinden van de ramp, ingebroken. Dit heeft het bulletin veel kritiek opgeleverd.

Wel was Mans op 13 mei in de journaal-uitzending van 20.00 uur, waarin hij door nieuwslezer Philip Freriks gelijk stevig aan de tand werd gevoeld. Mans stond buiten bij de NOS-satellietwagen en keek tijdens het gesprek recht in de camera. Hij zei: 'Het is een echte ramp. We hebben veel doden te betreuren. Mijn eerste zorg is de opvang van getroffenen. Het aantal slachtoffers is vanuit de plof te verklaren.' Freriks boorde onmiddellijk een schuld-vraag aan: 'Wat doet zo'n opslagplaats in een woonwijk?' Mans antwoordde op zijn gebruikelijk begripvolle wijze: 'Dat is een hele goede vraag, een terechte vraag die wij ons zelf ook stellen. Ik heb begrepen, ik heb daar uiteraard informatie over opgevraagd, dat daar alles binnen de vergunning in gecompartmenteerde bunkers was opgeslagen.' Freriks vervolgde: 'Hoe gaat het nu verder vanavond?' Mans: 'Ik ga terug naar mijn crisisstaf en zal u daar straks over berichten.' Het was een gesprek dat kenmerkend is voor zowel de houding van het NOS-JOURNAAL als van Mans. Het JOURNAAL probeerde kritisch te zijn, terwijl Mans begripvol maar terughoudend reageerde.

Het was de burgemeester die op deze manier telkenmale zeer bewust op de voorgrond trad.

'Er is er maar één de baas en dat is de burgemeester en voor de rest niemand. Je mag nooit hebben dat je met verschillende monden gaat praten. Want je moet je autoriteit neerzetten. Dat heb je nodig. En dat doe je door middel van de pers. En hoe gek het ook klinkt, ik vond het helemaal niet aardig die pers, al die enorme belangstelling. Maar van de andere kant heb ik ook geschreven: "Ik haatte ze en hield van ze". Ik had ze ook weer nodig om duidelijk te maken naar met name de gedupeerde slachtoffers, dat we in het gemeentehuis bezig waren. Dat we wat deden. Zodat ze wisten: ze zijn bezig die chaos, want dat is het, aan te pakken.'¹⁷

Mans stond alleen wanneer het hem te ingewikkeld werd toe, dat een deskundige bij de persconferenties naast hem plaats nam. Zoals bijvoorbeeld iemand van het rampenidentificatieteam (RIT). Maar de leiding gaf hij niet uit handen.

'Ik heb gezegd: "Kom naast me zitten. Maar ik ben de baas. De vragen worden aan mij gesteld. En ik zeg wie er antwoord geeft". Want je moet

het echt aan jezelf houden. Je moet ook nooit toestaan dat een ander persconferenties gaat houden. Ook niet de brandweercommandant. (...) Dan gaat hij iets zeggen, dat ik niet weet. Dan moet ik gaan hakkelen. En op dat moment dat ik ga hakkelen, ben ik een sufferd en daar gaat je beeld.'

Na een dag of vijf zes verliep deze strategie. 'Dat is niet erg. De eerste drie dagen moet je dat toch zo strak mogelijk regisseren.'¹⁸

Door deze houding was het gezicht van de ramp in de eerste dagen Jan Mans. Hij stuurde zijn eigen staf aan en ook de journalisten die van alle kanten aan hem trokken. Samen met de loco-burgemeester Eric Helder belegde hij vele persconferenties (de eerste dagen bijna elk uur), gaf interviews en liet een groot aantal persberichten verspreiden. De druk van de (inter-)nationale media droeg er toe bij dat de communicatie met de rampenbestrijdingsorganisaties en de hulp- en opvanginstellingen gedurende de eerste dagen in het gedrang kwam. Vandaar de latere waarschuwing van Pieter Broertjes.

Bij de optredens die Mans daarnaast nog in het openbaar deed koos hij zeer zorgvuldig de media uit. Hij gebruikte de media-aandacht doelbewust om zijn gezag neer te zetten.

'Wij hebben een keus gemaakt tussen omroepen in die zin dat we hebben geprobeerd de grote omroepen, die we van belang achtten, de NOS en RTL4, op een aantal momenten enige voorrang te verlenen.'¹⁹

Dat hij daarbij extra stevig aan de tand gevoeld werd, nam hij op de koop toe. In een interview, dat in ruw materiaal drie uur duurde en dat het NOS-JOURNAAL op 14 mei om 20.00 uur in een paar minuten uitzond, confronteerde Margriet Brandsma de burgervader met het feit dat hij niet wist dat er een vuurwerkopslag in een woonwijk stond. Ze vroeg of hij zijn burgers nog wel recht in de ogen kon kijken. Mans reageerde bevestigend: 'Natuurlijk kan ik dat. Want de gemeente wist het natuurlijk wel.' Brandsma vroeg vervolgens of 'zijn positie wel eens lastig zou kunnen worden als de commotie is neergedaald?' Mans pareerde door te zeggen dat zijn positie geen gemakkelijke was, maar legde nogmaals uit dat er geen extreme situaties aan de orde waren. Tussendoor kwam een interview met brandweercommandant Groos: 'Het is achteraf wel moeilijk uit te leggen.' Mans reageerde: 'Het bedrijf was geen groot risico.' Een commentaarstem deed er vervolgens toch een nog schepje bovenop: 'Geen extreme situaties dus, maar achteraf wel een beetje lastig uit te leggen aan de bewoners.'

Mans moet onaangenaam verrast zijn geweest door de uitspraak van zijn brandweercommandant, maar wist de kritiek te weerstaan. In de eerste

dagen en eigenlijk ook daarna weerde hij de vragen over zijn verantwoordelijkheid af. De burgemeester weigerde er op in te gaan. Hij hield zich met andere dingen bezig.

'Ik heb van begin af aan gezegd en dat is een hele bewuste keuze geweest: "Ik zoek niet naar schuldigen, ik zoek niet naar verantwoordelijkheden, ik wil niks weten van vergunningen. Slachtoffers moeten worden geholpen. De chaos moet in goede banen geleid worden. We moeten zorgen dat we huisvesting hebben en er moet geld voor de mensen komen. Dat soort zaken. Branden moeten worden geblust, mensen moeten worden begraven, honden moet worden gezocht. Dan gaan we daarna wel eens nadenken over de vraag hoe het allemaal gekomen is". Ik heb me dus nergens wat van aangetrokken. Het geeft je ook weer een houding.'²⁰

Inderdaad had dit het door hem gewenste effect. Juist door zich af te zetten tegen de journalisten en de zwarte piet meer hun kant op te schuiven, verstevigde hij zijn eigen positie. In Enschede en omgeving was de verontwaardiging groot over de constante vragen in de nationale pers over de verantwoordelijkheid. De mensen waren het beu.

In het hele optreden van de burgemeester zat één opvallend zwak moment. Mans nam af en toe bewust de tijd om zich buiten de media te onderhouden met slachtoffers, nabestaanden en brandweerlieden of een begrafenis te bezoeken. De periode dat hij tussen zondagavond 14 mei en maandagavond 15 mei grotendeels van het tv-scherf verdween was echter te lang, naar hij zelf ook later heeft ingezien. Nieuwe mededelingen bleven achterwege of werden door loco-burgemeester Helder gedaan. Aangezien Mans het vertrouwde gezicht was, ontstond een soort machtsvacuüm. Hoe kort ook, door zijn voortdurende aanwezigheid bleef dit niet onopgemerkt. De wildste verhalen gingen de ronde doen. In de uitzending van acht uur op dinsdagavond 16 mei kwam dit ook tot uitdrukking in het NOS-JOURNAAL. Nieuwslezer Pia Dijkstra sprak vanuit de studio met verslaggever Margriet Brandsma in Enschede. Dijkstra: 'Hoe heeft het kunnen gebeuren en wie is er verantwoordelijk?' Brandsma: 'Het college van B en W is voortdurend niet goed geïnformeerd. De informatiestroom neemt af. De gedachte wordt gevoed dat er iets aan de hand is. De gemeente snijdt zich zo in de vingers.' Twee dagen later twijfelde (in de uitzending van 20.00 uur) Brandsma opnieuw aan de positie van Mans:

'Er is veel waardering voor de manier waarop door burgemeester Mans en de gemeente de afwikkeling ter hand is genomen, maar ik kan me zo voorstellen dat Mans wel een beetje ongerust is over wat er daarvoor is gebeurd.'

Het ontging het team rondom de burgemeester evenmin. Ze voelden natigheid en adviseerden Mans om weer publiekelijk op te treden.

'We hadden het COT hier en die zeiden maandagavond: "Jan je moet terug in beeld. Jij bent het beeld van de ramp, jij bent het gezicht van de ramp. Je moet dat niet teveel overlaten". Dat heb ik toen dus weer wat strakker aangetrokken. Dat hoort er bij. Mensen willen informatie van degene die aan het roer staat.'²¹

Het vlekje op het blazoen werd snel weggepoetst. En in de periode daarna verstomde de kritiek ook van de NOS gedeeltelijk. Mans bleef overal aanwezig en toonde zich naar buiten toe een sterk leider. Op donderdag 18 mei, getoond in het JOURNAAL van acht uur, reageerde Mans nog een keer fel op de uitspraak van de hoogleraar strafrecht T. Schalken dat hij strafrechtelijk vervolgd kon worden.

'Ik ben en blijf verantwoordelijk voor alles wat er gebeurt rondom deze ramp en voorafgaand gebeurd is. Als men vindt dat men dat strafrechtelijk moet onderzoeken, merk ik dat wel. Ik stel me vierkant op achter mijn brandweerjongens.'

Aan het eind van de week was er steeds minder plaats voor kritiek. De eerste slachtoffers werden begraven en herdacht tijdens een stille tocht. De NOS toonde van deze gebeurtenissen de beelden.

In de uitzending van 20.00 uur op 19 mei toonde het JOURNAAL eerst een deel van de rede van Mans op de begrafenis van brandweerman Hesse-link.

'Gisteravond heb ik in besloten kring woorden gesproken ten overstaan van mijn brandweermensen. Ik wil die woorden herhalen. Ik heb en wil geen andere woorden. Want het is waar. Brandweerlieden zijn helden, ridders. Het is onaanvaardbaar. Hier past stilte.'

In dezelfde uitzending was ook een deel van de toespraak bij de stille tocht te zien: 'Elke stap was er een schreeuw. Bij elke stap waren er duizend vragen. Van elk gezicht waren er verdriet en ongeloof af te lezen.' In de uitzending van 22.00 uur werd dit aangevuld met: 'Er valt op dit moment nog niet veel te praten, want onze verbijstering is te rauw en onze woede en opstand zijn groot bij ons allen. Ik vraag u een minuut stilte.'

Ook bij de nasleep van de ramp wist Mans de commentaren te kanaliseren en pareren. Want kritiek kwam er, en niet alleen vanuit de pers. De Commissie onderzoek vuurwerkkramp, onder leiding van Martin Oosting,

werd op 26 mei ingesteld door het college van Burgemeester en Wethouders van de gemeente Enschede, het college van Gedeputeerden Staten van de provincie Overijssel en de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Klaas de Vries. Het rapport werd op 28 februari 2001 gepresenteerd. Verantwoordelijken of schuldigen wees de commissie (bewust) niet aan. Toch was het rapport op sommige punten uitgesproken. De belangrijkste conclusie luidde:

‘De overheid heeft gefaald; S.E. Fireworks had nooit in een woonwijk gevestigd mogen worden en de controle naar de aard van het vuurwerk heeft te wensen overgelaten.’

De gemeente, aldus de commissie, was in de tien jaar voor de ramp laks geweest bij het toezicht op en de handhaving van bouw- en milieuvergunningen. Vergunningen werden onterecht verleend en bij overtreding van de wet werd er niet ingegrepen. Bij milieuvergunningen was er een bereidheid tot verlening achteraf.²² De gemeente had de eerste verantwoordelijkheid als het ging om het verbinden van consequenties aan overtredingen door S.E. Fireworks van gestelde regels, waarvan bij toezicht kon blijken. Dit heeft ze niet gedaan. De overheid was dus volgens de commissie duidelijk tekortgeschoten in haar toezicht op de vuurwerkfabriek.²³ Over de manier waarop de hulpverlening na de ramp was aangepakt, was de commissie meer tevreden. Het rampenplan van de gemeente uit 1998 was actueel en voldeed aan de richtlijnen. Dit rampenplan legde alle verantwoordelijkheid bij de burgemeester en de rampenstaf op wie groot druk lag.²⁴ De commissie prees de afwikkeling van de ramp als ‘een revanche’ op het eerdere falen.²⁵ Op één opmerking na. De burgemeester en de gemeentelijke rampenstaf (GRS) hadden bij de bestrijding van een lokale ramp het centrum van de rampenbestrijding moeten vormen. Op het stadhuis functioneerde de GRS echter meer als een operationele staf dan als een beleidsstaf, aldus de commissie. Wat er allemaal besproken werd, bleef veelal gebaseerd op hoofdlijnen en de contacten met de media hadden soms duidelijk meer prioriteit.²⁶ Dit kritiekpunt was echter juist na de ramp de grootste kracht gebleken. Mans vond dit dan ook onterechte kritiek.

‘Je hebt de pers nodig om over te dragen naar buiten wat je doet. En als je dat niet goed doet gaat de pers op zoek naar andere woordvoerders. Dat heb je in Volendam zien gebeuren. Dan gaat de pers naar de brandweercommandant of naar raadsleden. Je krijgt verwarde informatie. Je krijgt een verward beeld. De aansturing is er niet meer en je raakt de greep op de zaak kwijt. En dat is niet goed.’²⁷

De burgemeester noemde het rapport verder 'een evenwichtig en grondig rapport.'²⁸ Opstappen zou hij pas doen als de raad daarom zou vragen. Zijn irritatie was dan ook groot toen hij steeds antwoord moest geven op de vraag of hij dacht aan aftreden. 'Het lijkt wel of de vraag u irriteert', zoog Den Haag Vandaag-presentator Ferry Mingelen. 'Nee. Maar die vraag is me al dertig keer gesteld vandaag. Ik leg verantwoording af aan de gemeenteraad', aldus Mans. Zijn populariteit was groter dan ooit en de druk op de gemeenteraad vanuit de bevolking om Mans te handhaven viel dan ook niet te onderschatten. Zelf zei Mans hierover: 'Dat was de sfeer die in de stad heerste. Druk op de raad? Dat is redelijk normaal. Dat gebeurt altijd in de politiek.'²⁹

Het NOS-JOURNAAL toonde in de uitzending van acht uur de presentatie van het rapport. Commissievoorzitter Oosting legde uit dat de gemeente 'heeft gefaald op tal van terreinen.' In beeld keek Mans toe en vervolgens nam hij samen met minister De Vries het rapport in ontvangst. Vanuit de studio voegde Freriks hieraan toe:

'Het is niet aan de commissie om koppen te laten rollen, is ze van mening. Er bestaat veel onbegrip over het feit dat er geen schuldige wordt aangewezen. Voor burgemeester Mans is het een zware dag geweest. Hij wil op dit moment nog geen conclusies trekken. Hij legt zijn lot in handen van de gemeenteraad.'

Wouter Kurpershoek interviewde vervolgens de burgemeester. Mans: 'Ik loop niet weg. Dat heb ik op 13 mei ook niet gedaan. Ik ga verantwoording afleggen in de gemeenteraad.' Kurpershoek: 'Als de raad u niet steunt, treedt u af?' Mans: 'Als de raad het vertrouwen niet geeft, heb ik niks meer te zoeken in deze stad.' In de persconferentie die hierop nog werd uitgezonden was een geïrriteerde Mans zichtbaar. 'Stelt u eens een goede vraag. Het enige dat u wilt weten is "treedt u af". Het antwoord is "nee". Is dat inhoudelijk? Ja, dus.' Voice-over: 'Mans verdedigde de gemeente fel.' Mans: 'Ik heb goed gekeken naar wat Oosting schrijft en ga geen ambtenaren ontslaan.'

Op 19 maart 2001 velde de gemeenteraad van Enschede zijn oordeel over B en W. Vlak voor de vergadering trad wethouder Koopmans terug. Daarmee leek de positie van Mans te zijn gegarandeerd. 'Enschede is meer mijn stad geworden', zei hij treffend tijdens de vergadering.³⁰ De openbare orde en niet de veiligheid van de burgers behoort tot mijn verantwoordelijkheid, zei hij formeel.³¹ De raad steunde hem uiteindelijk vrijwel unaniem.

Nieuwslezer Henny Stoel stelde in de uitzending van acht uur de vraag of de gemeentebestuurders van Enschede mochten blijven. Ondertussen werden beelden getoond van Mans die wethouder Koopmans mee naar buiten nam en in de hal van het stadhuis tegen de massaal opgekomen pers zei:

‘Op dit moment geen verklaringen. Ik vraag uw respect.’ Stoel vatte hierna de vergadering samen: ‘De fracties zijn niet uit op het hoofd van Mans.’ Dit werd gevolgd door een verklaring van Mans in de gemeenteraad.

‘Ik ben burgemeester van deze stad en de stad is een beetje meer van mij geworden. Ik heb het eerder gezegd. Als ik blijf kan ik het aan en wil het ook aan.’

Stoel: ‘Het rapport-Oosting legt de verantwoordelijkheid bij de lokale overheid. De vraag, die dan blijft hangen, is of dit consequenties heeft.’ Wouter Kurpershoek vanuit Enschede: ‘De stemming is mild. Er worden weinig kritische vragen gesteld. Daarnaast leeft het besef dat Mans erg populair is in Enschede en partijen willen zich niet branden. Mans is nodig voor de opbouw.’ Een slachtoffer, de heer Dinkele, bevestigt dit voor de camera: ‘Als er één weggaat, dan moet de rest ook weggaan. Mans mag blijven zitten; die was puik.’

In de uitzending van tien uur werd gemeld, dat Mans inderdaad mocht aanblijven en een motie van wantrouwen van de Christen Unie had overleefd. ‘Wel hopen de slachtoffers nog op een openbaar excuus van Mans’, voegde de nieuwslezer toe. Het item over de raadsvergadering eindigde met een bord dat op een fiets voor het stadhuis was gezet. De tekst luidde: ‘B en W, weg er mee!’

Het betekende de formele afsluiting van een periode waarin de gemeente Enschede constant in de schijnwerpers had gestaan met burgemeester Mans aan het hoofd. Na de ramp was de publieke opinie duidelijk veranderd in het voordeel van Mans. Bij een benefietconcert voor de slachtoffers op 14 juni zongen dertigduizend mensen: ‘Mansie is okay, olé olé.’ Uit een enquête die de Universiteit Twente in opdracht van de *Twentsche Courant Tubantia* een dag na het verschijnen van het rapport-Oosting hield, bleek dat inmiddels driekwart van de Enschedeërs wilde dat Mans zou aanblijven als burgemeester.³²

‘Ik weet ook niet wat het is. Het is een mechanisme geweest, het is een situatie geweest, en ik denk dat de pers daarin een rol heeft gespeeld, waarbij wij kennelijk met z’n allen naar buiten hebben uitgestraald: “Jongens het is chaos, maar wij zijn er voor jullie. We gaan er voor”. We waren overal’,

zocht hij naar een verklaring.³³ ‘Van een middelmatige bestuurder is hij een populaire burgervader geworden’, zei A. Vasse van de belangenvereniging Slachtoffers Vuurwerkcramp. ‘Die rol heeft hij goed ingevuld. Zijn populariteit neemt bij vlagen mythische vormen aan.’³⁴

IJsselmuiden: speelbal

Iets meer dan een half jaar later werd Nederland opnieuw opgeschrikt door een tragedie. In de nieuwjaarsnacht van 2001 ontstond in het horecapand Haven 154-156 te Volendam een brand. In het pand bevonden zich drie cafés boven elkaar. Op de begane grond was dat de Wir War Bar, de Blokhut lag hieronder. Café 't Hemeltje bevond zich op de eerste verdieping. Het café was nog helemaal in kerstsfeer. Het plafond was bedekt met een laag takken van blauwspaar met daarin kerstversiering. Na twaalf uur stroomde 't Hemeltje vol met een driehonderd jongeren. Sommigen hadden sterretjes bij zich en ter verhoging van de sfeer dimde de barman het licht. Om half een stak een jongen een verpakking van vuurwerk-sterretjes aan. Hij schrok van de steekvlam en hield de verpakking omhoog. Hierdoor vloog de kerstversiering in brand. In 'no time' verspreidde het vuur zich. De brandbare (synthetische) feestkleding van de jongeren bood geen bescherming. De temperatuur liep snel op tot vijfhonderd graden. Veel bezoekers konden geen kant op, omdat de nooduitgangen niet goed bleken te werken. Alles bij elkaar duurde de brand drie minuten. Het waren drie fatale minuten voor veertien dodelijke slachtoffers en de tweehonderdvijftig gewonden.³⁵

Burgemeester Frank IJsselmuiden was maandag 1 januari geëmotioneerd. Kort na de brand in het jongerencafé was hij op de Volendamse havendijk aanwezig. Vlakbij de commandowagen van de brandweer zag hij iemand sterven. Toch leek hij de zaak redelijk onder controle te hebben. Geheel foutloos was zijn optreden echter niet. Tijdens een interview vergiste hij zich bijvoorbeeld in het aantal doden.³⁶ Zijn eerste persconferentie gaf hij om half vier 's nachts.³⁷ Dat was nadat hij had geconstateerd dat het gewondenvervoer was geregeld.³⁸

IJsselmuiden wilde eveneens al op jonge leeftijd burgemeester worden. Op 33-jarige leeftijd werd zijn droom werkelijkheid. Meer dan twintig jaar verdedigde hij, met succes, de belangen van de gemeenten Haarlemmerliede en Spaarnwoude tegen de expansiedrift van Amsterdam. In 1995 werd hij gevraagd burgemeester van Edam-Volendam te worden. Hij was bang dat ze hem alleen wilden overplaatsen om zijn gemeente te kunnen verzwakken, op te delen en uiteindelijk te laten verdwijnen, maar hij accepteerde zijn nieuwe functie desondanks. De Commissaris van de Koningin had hem verzekerd dat zijn vermoeden onjuist was. Zijn eigenzinnige houding viel niet altijd even goed bij zijn medebestuurders, maar voor 'zijn burgers' had hij een zwak. Hij voorkwam bijvoorbeeld dat een uitgeprocedeerd veertienjarig Surinaams meisje zou worden uitgezet en sprak ook zijn afschuw uit over pesterijen tegen een gezin uit Koeweit. IJsselmuiden stond snel bekend als sympathiek; bij de gewone Volendammer was hij populair.³⁹

Zonder mediatraining, maar met een groot aantal jaren media-ervaring opgedaan in Haarlemmerliede en Spaarnwoude en met een team van voorlichters, trad hij op 1 januari de massaal toegestroomde journalisten tegemoet. 'Ik heb ervaring met de pers gehad in mijn vorige gemeente (...) in verband met het conflict rond Ruigoord en het westelijk havengebied. Dus ik had wel ervaring met de landelijke pers', vertelde IJsselmuiden naderhand.⁴⁰ Centraal punt bij de benadering van de pers was openheid om zo te voorkomen dat er onzekerheid of wantrouwen zou ontstaan over de gegeven informatie. De correspondentie tussen de gemeente en de eigenaar van 't Hemeltje werd bijvoorbeeld direct op het internet gezet om te voorkomen dat journalisten in de archieven zouden gaan graven.⁴¹ Al in een vroeg stadium erkende IJsselmuiden dat de gemeente veel te laks was omgesprongen met café 't Hemeltje.

'Vanaf het begin hebben we persconferenties gegeven. Eerst twee keer per dag en later één keer per dag en daar tussen niets. Dit was om de berichtgeving ook echt gestructureerd te kunnen doen. We hebben in de rampenstaf besproken wat we naar buiten konden brengen en hoe zeker het was. Je moet alleen maar dingen naar buiten brengen waar je zeker van bent. Er niks erger dan dat daar discussie over komt.'⁴²

Toch wist hij dit niet te voorkomen. De oorzaak hiervan was dat IJsselmuiden niet de enige was die persconferenties gaf. Dit leidde tot de verwarring die IJsselmuiden juist had willen voorkomen. De media pikten de verwarring op en ze vergrootten het uit. Het NOS-JOURNAAL zat er dit keer van het begin af aan met de neus bovenop. Het programma was kritischer en vooral meer sturend dan tijdens de vuurwerkramp. In de uitzending van 1 januari 18.00 uur begon de presentator met: 'De gemeente Volendam bevestigt, dat niet alle veiligheidsmaatregelen ten volle waren uitgevoerd.' Vervolgens toonde het journaal een persconferentie van IJsselmuiden:

'Dames en heren, ik begin met een zeer trieste mededeling. Het aantal overledenen van de ramp bedraagt op dit moment acht, zeven mannelijke en één vrouwelijke bezoeker van het etablissement. Zij zijn allemaal inwoners van Volendam. Ten aanzien van de oorzaak van de brand, waarbij ik moet aantekenen dat het onderzoek loopt, is voorlopig geconstateerd dat de kerstversiering in brand is gevlogen en dat de neervallende kerstversiering grote ravages hebben aangericht aan de bewoners in het etablissement die daar in grote getale aanwezig waren.'

Wouter Kurpershoek gaf tussendoor kort commentaar. 'Het is opvallend dat er maar één nooduitgang open was.' IJsselmuiden vervolgde: 'Boven-

dien is vastgesteld dat er maar één nooduitgang open stond. Er wordt verder onderzocht of dit voldoende was voor dit etablissement.'

In een interview van Kurpershoek met IJsselmuiden, uitgezonden in de uitzending van 20.00 uur, leek de burgemeester niet op zijn gemak. Hij wiebelde op zijn benen, zei veel 'ehhh' en maakt veel taalfouten.

IJsselmuiden: 'Het aantal slachtoffers is weer met één gestegen. Zoals het nu bekend is, zijn het er negen en wij hopen dat het daar bij blijft. Met man en macht proberen we de lijsten met daarop de verblijfplaatsen van de mensen de maken. Het aantal waarvan het onbekend is, kan ik u niet precies zeggen.'

Kurpershoek: 'Tijdens de persconferentie had u een opvallende uitspraak dat er in ieder geval één nooduitgang open was. Er vanuit gaande dat er meer nooduitgangen waren, is er iets vreselijks misgegaan?'

IJsselmuiden: 'Nou, eh hh, ik heb dat gezegd. Dat is hangende het onderzoek. Het onderzoek is nog steeds gaande en daar is in ieder geval geconstateerd dat één nooduitgang open stond.'

Kurpershoek: 'Een brandweercommandant heeft gezegd dat de horeca de regels niet naleeft. Wat denkt u daarvan als burgemeester?'

IJsselmuiden: 'Nou, wij schrikken daarvan in die zin dat we vorig jaar speciaal een ambtenaar hebben aangesteld die belast is met de brandpreventie.'

Kurpershoek: 'Dat is blijkbaar het probleem. Kennelijk is de regelgeving er wel, maar is de naleving slecht onderhouden.'

IJsselmuiden: 'Ja, daarvoor hebben wij die ambtenaar aangesteld. Dus wij zijn er volop mee bezig.'

De nadruk in dit interview lag op deze manier op de fouten die mogelijk ten grondslag hadden gelegen aan de ramp en niet op de hulpverlening en de slachtoffers. Zo was lange tijd onduidelijk wie de gewonden waren en in welk ziekenhuis ze lagen. Ook bleek het getal van negen doden incorrect en moest de burgemeester dit weer corrigeren in de volgende persconferentie; het waren er acht. Dat werd overigens niet uitgezonden door het NOS-JOURNAAL.⁴³ Maar daar bleef het niet bij. De volgende dag was er een nieuw misverstand. De uitzending op 2 januari van 20.00 uur begon als volgt:

'Er gaan geruchten over het aantal slachtoffers, omdat er in Beverwijk werd gemeld dat er tien slachtoffers zouden zijn en in het crisiscentrum waren het er negen. De burgemeester geeft toe dat de communicatie niet goed is tussen het crisisteam en Beverwijk.'

IJsselmuiden reageerde in dezelfde uitzending:

'Ik betreur dat uitermate. (...) Maar dat komt omdat Beverwijk zelf publicaties doet, terwijl wij eerst het getal noemen als wij het zeker weten en het twee keer gecheckt [zegt: gesjeft] hebben.'

Kurpershoek: 'Beverwijk heeft voor haar beurt gesproken?' 'Ja', zei IJsselmuiden.

Dit gebrek aan overleg tussen de verschillende diensten maakte IJsselmuiden machteloos en drukte hem voortdurend in de verdediging, ondanks het feit dat er wel degelijk een centrale coördinatie was.

'Alleen Beverwijk hield zich daar niet aan. En die gaven dus ook een verkeerd beeld, doordat ze de verkeerde aantallen noemden. Achteraf bleek, ook door de zorgvuldigheid waarmee wij dat deden, altijd steeds weer dat wij het bij het rechte eind hadden. Ik heb me daar ook openlijk over uitgesproken. Hoe het heeft kunnen gebeuren? Die lui gaan op hun eigen houtje aan het werk. Dat moet je natuurlijk niet doen. Beverwijk valt niet onder de gemeente Edam-Volendam. Ik heb daar geen rechtstreekse bevoegdheden. Ze hadden een hele hoop patiënten. Als het over de behandelwijze ging was het geen probleem, maar je hoeft geen aantallen te noemen. Er was geen noodzaak',

verklaarde de burgemeester achteraf.⁴⁴

Het negatieve beeld dat geleidelijk ontstond, werd nog eens versterkt doordat (mede) de NOS bepaalde zaken op z'n minst onvolledig presenteerde. Eén voorbeeld hiervan is de wijze waarop bericht werd over het relatief groot aantal jonge slachtoffers. In de acht uur uitzending van 4 januari wordt dit gegeven gemeld, gevolgd door de mededeling dat er strenge regels gelden voor de horeca in Edam-Volendam: jongeren onder de zestien mogen namelijk cafés niet in. De suggestie wordt daarmee gewekt dat de regels niet zijn nageleefd. Wat echter niet wordt gemeld is dat jongeren cafés niet in mogen, tenzij dit onder begeleiding gebeurde. En juist deze essentiële informatie vermeldde het journaal niet. Want daarin school wellicht de verklaring voor het hoge aantal jonge bezoekers en was het helemaal niet zo dat café-gangers van onder de zestien gedoogd werden, zoals het journaal suggereerde.

IJsselmuiden en zijn voorlichtingsteam verloren hierdoor wel steeds meer aan gezag en met name ook vat op wie wat en waar zei. Op vijf januari kwam alles samen en bereikte de kritiek haar hoogtepunt. Het JOURNAAL toonde de verschillende persconferenties van die dag in de uitzending van 20.00 uur. Brandweercommandant Groos gaf een eigen persconferentie. 'De gemeente had op brandveiligheid moeten controleren', zei hij. Ook de Hoofdofficier van Justitie hield een persconferentie. Journaalverslaggever Gerri Eickhof vatte de belangrijkste conclusies samen.

Burgemeester
Frank IJsselmuiden
van Edam-
Volendam geeft
persconferentie,
januari 2001.
Bron: ANP Rijswijk

'De officier van Justitie zegt dat iedereen die betrokken was bij de veiligheid van de Volendamse horeca wist dat het levensgevaarlijk was, maar niets deed. IJsselmuiden schrijft, wanneer hij hoort dat Justitie onderzoeksresultaten gaat presenteren, op 5 januari een speciale raadsvergadering uit. De burgemeester moet zeker weten dat hij de steun van de raad heeft. In de raadsvergadering verbindt IJsselmuiden zijn politieke lot aan de cafébrand. Direct opstappen acht de CDA-burgemeester niet verstandig. Het college wil het schip niet verlaten, omdat er dan een bestuurlijke impasse ontstaat, zegt IJsselmuiden.⁷⁴⁵

Het JOURNAAL legde in de uitzendingen van 20.00 en 22.00 uur de nadruk op de verantwoordelijkheid en het feit dat het gemeentebestuur het te vroeg achtte om op te stappen. Wel deed ze de suggestie dat dit op termijn onvermijdelijk zou zijn. Dat bleek het achteraf ook te zijn.

Na afloop van de raadsvergadering werd IJsselmuiden onder het oog van de zoemende camera's op zijn mobiele telefoon gelukgewenst door Commissaris van de Koningin Van Kemenade. Het leek niet het juiste moment voor felicitaties.

'Dat beroemde telefoontje, wat wel vijftig keer op de buis is gekomen. Het was maar een telefoontje. De Commissaris wilde weten hoe de raadsvergadering was afgelopen. Ik heb mijn verantwoordelijkheid genomen. Ik heb alleen nog even de consequenties uitgesteld. Ik vond dat ik de vierde of de vijfde dag niet van de gemeente weg kon lopen. Ik ben dus in

april afgetreden. Ik zat op het moment van het telefoontje net in de persconferentie en het was voor mij ook onhandig om een telefoontje aan te nemen. Maar je doet het wel. Want het is de vraag: "Hé wat is dat". Hij stak me een hart onder de riem, want ja je zit ook in spanning, want je hebt bijna nachten niet geslapen. We zijn dag en nacht bezig. (...) Op dat moment was ik heel blij met dat telefoontje en dat heb ik kennelijk even uitgestraald. Dat kan toch niemand me kwalijk nemen?⁷⁴⁶

Dit incident werd door het JOURNAAL in de acht uur uitzending van de volgende dag zwaar aangezet. Het begon al bij de aankondiging. Freriks sprak zijn zinnen op zeer plechtige toon uit, alsof hij het Groot Dictee der Nederlandse taal aan het voordragen was.

'De Commissaris van de Koningin die de burgemeester van Edam-Volendam feliciteert met het verkregen vertrouwen van de gemeenteraad op de dag dat de eerste doden van de brand ten grave zijn gedragen. De afloop van het debat had iets surrealistisch.'

Het volgende item kreeg door de manier van voordragen en het woordgebruik ook een zware lading mee: 'Kijker het volgende wat u gaat zien, is ongekend.' Het item werd vervolgens nauwgezet en dramatisch opgebouwd. Een voice-over zei, terwijl er beelden van de raadsvergadering getoond werden: 'De vergadering duurde een uur. Mogelijk stapt B en W later op. De raadsleden stelden de schuldvraag niet.' Daarna werd het beeld getoond van een staand college van B en W dat tevreden de handen schudde van de raadsleden na afloop van de raadsvergadering. IJsselmuiden keek tevreden, lachte en praatte met iemand grappend. Voice-over: 'De raadsleden na sluiting van de vergadering. Er is opluchting dat B en W is gebleven.' Er werd dus gesuggereerd dat de raadsleden hier het college feliciteerden met het aanblijven, terwijl dat in werkelijkheid volgens IJsselmuiden niet ongewoon was.

'Dat doen we na alle raadsvergaderingen. Dat is gebruikelijk. Dat is mores. Elke raadsvergadering lopen de raadsleden langs de B en W-tafel en geven een hand. Nou wordt er geroepen: "Ze zijn het dik met elkaar eens". Dat vond ik laag omdat je kijkers wilt halen, of zoiets. Dat had ik dus nooit van de NOS verwacht.'⁷⁴⁷

De suggestie van de NOS was misleidend, want de kijker kreeg essentiële informatie niet.

Hierna volgde nog een gesprek met beleidswetenschapper Van den Heuvel in de studio, die weer terugkwam op het telefoongesprek.

‘Het optreden van IJsselmuiden was bestuurlijk en democratisch correct. Minder chique was het voorval na afloop van de raadsvergadering toen tijdens de persconferentie IJsselmuiden de Commissaris van de Koningin van Noord-Holland op zijn gsm aan de lijn kreeg.’

Hierna volgde pas het beeld van het bewuste telefoontje. In dat fragment praatte de burgemeester eerst tijdens de persconferentie en in het shot daarna zat hij met zijn mobiele telefoon aan het oor. Je zag hem praten, hij lachte en kort daarna gaf hij de gsm af. Lachend gaf hij uitleg. ‘Ja, dat was de heer Van Kemenade. Die feliciteerde me.’

De indruk was dus gewekt dat Van Kemenade IJsselmuiden feliciteerde met het feit dat hij mocht aanblijven. In een persconferentie van Van Kemenade waarvan tv Noord-Holland beelden had, zei hij naderhand dat, wanneer de NOS hem gebeld zou hebben, hij dit misverstand had kunnen voorkomen. Het enige dat hij had gedaan was ‘IJsselmuiden geluk wensen met het feit dat de gemeenteraad zijn politieke opstelling heeft ondersteund om het schip niet te verlaten.’⁷⁴⁸

Achteraf had IJsselmuiden er spijt van dat hij de telefoon had opgenomen.

‘Ik had dat natuurlijk niet moeten doen, maar je bent op dat moment leider van een crisisteam. (...) Dus ik durfde geen telefoontje meer te laten lopen. Voor hetzelfde geld was er iets ernstigs gebeurd en dan zeggen ze: “Ja, die burgemeester laat z’n telefoontje lopen”.’⁷⁴⁹

De mededeling op 7 januari van professor Schalken in het programma BUITENHOF (getoond in de acht uur uitzending van het JOURNAAL) dat nu ook de gemeente Edam-Volendam vervolgd zou kunnen worden, omdat IJsselmuiden de fouten had toegegeven, paste in het negatieve beeld dat rondom de gemeente was ontstaan.

Om een beeld te krijgen van de toedracht en afhandeling van de ramp en de lessen die hieruit getrokken konden worden, stelde de regering vijf dagen na de ramp een onderzoekscommissie in onder voorzitterschap van de Commissaris van de Koningin in de provincie Groningen, Hans Alders. De Noord-Hollandse Commissaris van de Koningin Jos van Kemenade besloot daarnaast, op verzoek van het college van Burgemeester en Wethouders van Edam-Volendam, een andere commissie te belasten met een onderzoek naar het bestuurlijk functioneren vóór de ramp. Het gemeentebestuur was namelijk van mening dat het een eigen verantwoordelijkheid had om na te gaan wat er mis was gegaan en welke lessen daaruit dienden te worden geleerd.

Dit was de commissie Polak/Versteden, die zich puur richtte op de regelgeving en de toepassing daarvan, alsmede op de bestuurlijke en ambtelijke

processen in Edam-Volendam ten aanzien van de brandveiligheid in het algemeen, en in relatie tot de inrichting waar de brand zich had voltrokken.⁵⁰ Na drie maanden onderzoek concludeerde deze commissie dat het gemeentebestuur van Edam-Volendam in de jaren negentig was tekortgeschoten bij de uitvoering van de brandveiligheidsvoorschriften van de Brandbeveiligingsverordening en van de Bouwverordening. Ze had de uitvoering, toepassing en handhaving van de voorschriften niet ter hand genomen, en daar te traag en te weinig medewerkers voor aangesteld. Niet alleen was het college op die wijze zijn plicht tot wetsuitvoering niet nagekomen, ook bleven risicovolle situaties bestaan en konden er nieuwe ontstaan. Dit gebeurde terwijl het college ervan op de hoogte was of kon zijn, dat de brandveiligheid in de horeca veel te wensen overliet en van ambtelijke zijde meer dan eens gewezen was op deze verantwoordelijkheid.

De café-eigenaar en de gemeente waren beiden tekortgeschoten, aldus de commissie. B en w hadden actiever kunnen optreden en sloegen adviezen in de wind. De gemeente was politiek verantwoordelijk. In het rapport stond dat het gemeentebestuur bewust geen prioriteit had gegeven aan de brandveiligheid. De onderzoekers spraken zelfs van 'onwil'. Eigenlijk werd alleen de positie van IJsselmuiden gedeeltelijk overeind gehouden, omdat hij er persoonlijk nog van alles aan had gedaan om de situatie te verbeteren (zoals het aanstellen van brandpreventieambtenaren), maar daarin werd tegengewerkt. Desondanks besloot IJsselmuiden op te stappen, gevolgd door wethouder Visscher.

Het NOS-JOURNAAL meldde op 27 maart om acht uur:

'Burgemeester IJsselmuiden en wethouder Visscher van Edam-Volendam stappen op na harde conclusies van de commissie Polak/Versteden. Belangrijkste conclusie is dat de gemeente jarenlang bewust nieuwe wettelijke regels voor de horeca aan de laars lapt.'

Kurpershoek deed vervolgens vanuit Volendam verslag.

'Burgemeester IJsselmuiden wilde zijn aftreden niet voor de camera's toelichten. In een brief aan de gemeenteraad schrijven de burgemeester en de wethouder zich niet persoonlijk, maar wel politiek verantwoordelijk te voelen. Het rapport is aanleiding.'

Dat laatste was overigens de conclusie van de verslaggever. IJsselmuiden zelf zei dat hij al weken eerder zijn beslissing had genomen.⁵¹ Vervolgens toonde het JOURNAAL een beeld waarin het aftreden werd gevisualiseerd door IJsselmuiden die na afloop van een raadsvergadering zijn ambtsketting neerlegde. Aansluitend was er commentaar van Kurpershoek: 'De burgemeester

treedt waarschijnlijk af na de raadsvergadering van 12 april waar het rapport van de commissie Polak/Versteden besproken wordt.'

Uiteindelijk gebeurde dat in een raadsvergadering op 29 maart en was 12 april mosterd na de maaltijd. Besproken werden het rapport en de daaraan verbonden consequenties. Ondanks dat hij officieel pas na 12 april zou aftreden, stond de functie van IJsselmuiden niet meer ter discussie. De algehele kritiek sloeg dood en ter illustratie hiervan matigde ook het NOS-JOURNAAL, dat tot dan toe een kritische toon had aangeslagen, haar berichtgeving. De uitzending van 29 maart 20.00 uur was een soort rehabilitatie van IJsselmuiden. De uitzending begon met Freriks die zei: 'Volendamse burgemeester kon niet anders dan aftreden.' Voorafgaand aan het item voegde hij daar aan toe:

'IJsselmuiden vindt dat hij niets anders kon doen dan aftreden. Ook al acht hij zich niet persoonlijk verantwoordelijk of schuldig. Maar gezien de omvang van de ramp en de kritische toon in het rapport Polak/Versteden was zijn heengaan onomkomelijk.'

Kurpershoek interviewde vervolgens IJsselmuiden in het gemeentehuis van Edam-Volendam. IJsselmuiden: 'Ik zie de mogelijkheid om mijn taak uitvoeren niet meer, want ik ben het boegbeeld van de gemeente.' Kurpershoek: 'U viel weinig te verwijten volgens het rapport?' 'Het gevoel van mensen laten zich niet leiden door rapporten', legde IJsselmuiden uit. Kurpershoek: 'Iemand moest weg?' 'Ja.' Dit was de eerste keer dat de actieve rol van IJsselmuiden werd gemeld in de poging de problemen met de brandbeveiliging op te lossen. Op 12 april toonde het JOURNAAL uiteindelijk in de uitzending van tien uur het definitieve aftreden van IJsselmuiden met beelden van het afleggen van de ambtsketen en het schudden van handen met de gemeenteraadsleden.

Ondanks dat de beeldvorming rondom IJsselmuiden werd bijgesteld, bleef hij bij zijn besluit om op te stappen. Hij was van mening dat zijn positie onwerkbaar was geworden.

'Ik had wel de meerderheid van de raad achter me om te blijven, maar daar ging het even niet om. Als je de volgende dag verder moet en je krijgt met benadeelden te maken. Die stellen dan redelijke eisen en moet je "nee" verkopen. Die mensen zeggen dan: "Had je maar de tent moeten sluiten, dan hadden we hier niet gezeten". Je hebt dus geen gezag meer. Ik ben er ook emotioneel bij betrokken geweest. Ik heb tussen die mensen gestaan. Ik was een van de eersten die daar aanwezig was. Ik kan toch niet meer objectief beleid maken? Ik ben te veel een geworden in die rampennacht. Dan kun je niet doorgaan met besturen. Want burgers

willen dat je onafhankelijk een oordeel kunt geven over partijen. En waar het nodig is, druk uit kunt oefenen op het gezag om het een bepaalde richting op te duwen. Bovendien zouden de politieke tegenstanders er meteen misbruik van maken. Dan had je die discussie zeker gehad of ik moest opstappen. De halve bevolking die ik tegenkom zegt: "Je had dat niet moeten doen, je had moeten blijven". Maar als ik niet was opgestapt, hadden ze waarschijnlijk niks gezegd of gedacht van "kijk hem eens daar zitten. Moet je kijken wat er gebeurd is en wie gaat er weg? Niemand". Ja en dan? Dan kun je toch niet meer functioneren (...) Ik moest nog drieënhalf jaar en dat waren zeer lange jaren geworden."²

Held of schlemiel?

Mans en IJsselmuiden zaten in een vergelijkbare situatie. Ze werden overvallen door een ramp, die hun gemeente trof. Nog een overeenkomst was dat in beide gemeenten het gemeentebestuur steken had laten vallen, als gevolg waarvan de ramp mogelijk kon worden. Kritische vragen van journalisten waren dus niet meer dan logisch. Daarbij moet worden aangetekend dat het NOS-JOURNAAL na de Enschederamp waarschijnlijk besloten had zich niet nog een keer de kaas van het brood te laten eten. Toch zit er een groot verschil in de manier waarop beide rampen door het NOS-JOURNAAL verslagen zijn. En daar liggen een aantal fundamentele verschillen in zowel de aanpak als de aard van de ramp aan ten grondslag.

Te beginnen met het laatste. De rampen verschilden met name op het vlak van overzichtelijkheid. In Enschede was het dagen na de verwoestende explosie nog een grote puinhoop, was er nog volop slachtofferhulp te bieden en bleef lange tijd veel onzeker. Elke dag viel er zo nog wel iets nieuws te melden. In Volendam was na het afvoeren van de doden en gewonden het voornaamste werk gedaan. Eigenlijk was er maar mondjesmaat wat nieuws te melden.

De burgemeesters gingen ieder op eigen wijze met deze omstandigheden om. Mans zorgde dat hij bijna voortdurend in beeld was door veel persconferenties te geven. Hij trok zo de aandacht naar zich toe en hield ook bewust de touwtjes in handen. De journalisten kregen niet de kans hun heil ergens anders te zoeken. Enschede's eerste burger wierp zich op als voornaamste bron van informatie. IJsselmuiden vond daarentegen dat hij te weinig te melden had om meer persconferenties te geven dan hij deed. Hij wilde zich niet keer op keer herhalen.³ Maar de media wilden voortdurend nieuwe berichten en dan maakte het vaak niet uit of er echt nieuws was. De nieuwshonger was zo groot dat nieuwswaarde een ondergeschikte rol speelde. Door het gebrek aan informatie ontstond er min of meer een nieuwsvacuüm en

gingen journalisten op zoek naar andere woordvoerders. Dit had tot gevolg dat de coördinatie langzaam uit de handen van de burgemeester glipte. De berichtgeving werd verwarrend en de burgemeester had veel moeite om dit uit te leggen. Voeg daarbij dat veel slachtoffers, in tegenstelling tot in Enschede, buiten de gemeente werden opgevangen, waardoor de touwtjes nog moeilijker strak gehouden konden worden. De begrijpelijke keuze van IJsselmuiden om niet nutteloos in beeld te willen zijn, kwam hem duur te staan.

Mans maakte dus heel bewust gebruik van de media. Hij koos heel weloverwogen om te verschijnen op plekken waar de camera's waren.⁵⁴ Hij was ervan overtuigd dat hij zonder het journaal niet voldoende kon communiceren met zijn burgers en handelde ook naar die gedachte. Hij stuurde zo de berichtgeving. Een klein, maar duidelijk voorbeeld hiervan is de naam van de ramp. 'Er is ook gekozen om op een moment niet de ramp van Enschede als naam te gebruiken, maar de vuurwerkram্প. Dat is overgenomen', verhaalde Mans.

Daarnaast had de burgemeester van Enschede ook duidelijk inhoudelijk een mediastrategie. Hij bepaalde wat er naar buiten kwam, wie het zei, tegen wie en wanneer. Als hij geen zin had in vervelende vragen – bijvoorbeeld over de schuld- en verantwoordelijkheidsvraag – reageerde hij zeer gebeten en fel om zo zijn autoriteit te laten gelden. Hij weigerde daar op in te gaan omdat hij zich puur bezig wilde houden met de zaken in het heden. Zo kreeg niet hij, maar de pers de zwarte piet toegespeeld. Mans stuurde de media. Het NOS-JOURNAAL was terecht kritisch, maar heeft zich uiteindelijk toch moeten schikken naar de regie van Mans. Zijn strijdwijze kwam neer op het geven van openheid, maar wel zover hij het wenselijk achtte. Uitgangspunt bleef dat alle feiten die in de openbaarheid werden gebracht, tevoren nauwgezet gecheckt waren. Daarnaast hechtte hij er veel belang aan dat hij ook als persoon zekerheid uitstraalde.

IJsselmuiden geloofde in tegenstelling tot zijn collega veel minder in de mogelijkheden om de media te sturen en te beïnvloeden.⁵⁵ 'Alles open gooien' was zijn uitgangspunt en mediastrategie om te voorkomen dat de pers zelf zou gaan spitten op zoek naar nieuwtjes. De openhartigheid die de gemeente Edam-Volendam aan de dag legde, was rigoureuzer dan die van de gemeente Enschede. Maar de vanuit een democratisch oogpunt te prijzen openheid had juist voor IJsselmuiden een negatief effect. Achteraf bekeken moet wellicht worden geconcludeerd dat hij een te groot (en naïef) vertrouwen had in de kwaliteit van de publieke nieuwsuitzendingen.

Het gevolg was dat er een orkaan van negatieve publiciteit op de burgemeester afkwam, doordat de (televisie-)media verdachte zaken aantroffen zonder dat ze die op de juiste waarde konden schatten. IJsselmuiden was eerlijk en open, maar deed zichzelf geen gunst doordat hij zo in een vroeg

stadium de verantwoordelijkheid- en of schuldvraag moest beantwoorden. Daar kwam bij dat hij weinig nieuws had te melden. Gecombineerd met een – in het begin – onzeker overkomende IJsselmuiden en een aantal door de NOS opgeblazen gebeurtenissen zorgde dit ervoor dat de burgemeester zowel qua persoonlijkheid als in de sturing van de berichtgeving het op de beeldbuis moest afleggen tegen Mans.

Het verschil in beeldvorming van de twee burgemeesters heeft dus te maken met een complex aantal factoren, waarbij zowel het verschil in situaties als in keuzes een grote rol hebben gespeeld. Mans heeft hierdoor achteraf – door zijn verkregen ‘heldenstatus’ – weinig problemen gehad om zich in de gemeenteraad staande te houden, ondanks dat hem wel degelijk zware verwijten waren gemaakt ten aanzien van de controle op S.E. Fireworks. Daarentegen werd IJsselmuiden achteraf gedeeltelijk vrijgepleit. Zijn probleem lag dan ook niet vóór de ramp, maar zat in de afhandeling hiervan. De rampenstaf heeft onder zijn leiding niet goed gefunctioneerd. Dat concludeert ook de commissie-Alders.¹⁶

‘De strategische leiding ontbrak. Ook heeft men niet het besluit genomen het gemeentelijk rampenplan, dat overigens zwaar verouderd was, op te starten of een beleidsteam te vormen. De reden daarvoor was dat de leidinggevendenden zich in de hectiek van het moment concentreerden op de afvoer van de gewonden van het rampterrein’,

staat in het rapport geschreven. Zet dat af tegen het verwijt van de commissie-Oosting dat de rampenstaf in Enschede zich teveel concentreerde op de mediabelangstelling en het wordt duidelijk dat de meest logisch lijkende keuzes in crisissituaties niet altijd de beste zijn. Al met al blijkt maar weer hoe bepalend televisie kan zijn voor het beeld dat naar buiten toe wordt gebracht en dat er dus zeer weloverwogen met dit medium moeten worden omgegaan. Wellicht is het Mans’ redding dat hij dit inzag, want zonder zijn strakke mediastrategie was hij wellicht geen burgemeester van Enschede meer geweest.

Noten

- 1 *de Volkskrant*, 7 april 2001, p. 2.
- 2 J. Shea, ‘Het geweten als leidraad voor militair ingrijpen. Media spelen sleutelrol in moderne oorlogen’, in: W. Fortuyn, *De slag om het nieuws. Tv-nieuws en nieuwe technologie*, Den Haag 2000, p. 53.
- 3 *De Journalist*, ‘Wat is uw nieuwsbron nr. 1?’, in: *De Journalist*, afl. 13, 6 juli 2001, p. 8-9.
- 4 P. Vasterman, *Mediahype: nieuws maken door opwindende te verslaan*, Utrecht 1999, p. 8-9 en 14.

- 5 A. Boin en U. Rosenthal, 'Crisisbesluitvorming: bevindingen, proposities en dilemma's', in: A. Boin, M. Kleiboer, M. Otten en U. Rosenthal, *Crisis. Oorzaken, gevolgen, kansen. Crisis OnderzoekTeam*, Alphen aan den Rijn 1998, p. 56-57.
- 6 C. Groenhuijsen en A. van Liempt, *Live! Macht, missers en meningen van de nieuwsmakers op tv*, Den Haag 1995, p. 104.
- 7 K. Brants en P. van Praag, 'Politieke strijd: in of met de media?', in: K. Brants en P. van Praag, *Tussen beeld en inhoud. Politiek en media in de verkiezingen van 1998*, Amsterdam 2000, p. 6; Groenhuijsen en Van Liempt, *Live!*, p. 42.
- 8 In de Verenigde Staten is de gemiddelde soundbite van een politicus tussen 1968 en 1988 teruggelopen van 43 naar 9 seconden. Groenhuijsen en Van Liempt, *Live!*, p. 158-159.
- 9 Bewust is gekozen voor één en hetzelfde programma om een reële vergelijking te kunnen maken. Dit laat onverlet dat de regionale omroepen, RTV Oost en RTV Noord-Holland, een rol hebben gespeeld in de beeldvorming. Maar deze zijn voor een 'zuivere' analyse in het kader van de gestelde vragen ongeschikt, omdat ze op een aantal vlakken teveel van elkaar verschillen.
- 10 'Interview drs. Frank J.A. IJsselmuiden – Edam-Volendam 28 juni 2001 en drs. Jan H.H. Mans – Enschede 11 juli 2001', in: J. Lammers *Schuldig of slachtoffer van de soundbite? Over twee burgemeesters in het televisienieuws door rampspoed in hun gemeente*, Groningen 2001, p. 120-126 en p. 109-119; (geciteerd als resp.: 'Interview IJsselmuiden' en 'Interview Mans').
- 11 Commissie onderzoek vuurwerkramp, *Vuurwerkramp. Eindrapport*, Enschede en Den Haag 2001, p. 90.
- 12 'Interview Mans', p. 109-110. Mans was door de minister benoemd tot lid van de Raad van Europa als lokale bestuurder.
- 13 Commissie onderzoek vuurwerkramp, *Vuurwerkramp*, p. 123.
- 14 Ibidem, p. 130.
- 15 'Interview Mans', p. 109-110.
- 16 Ibidem, p. 110.
- 17 Ibidem, p. 109.
- 18 Ibidem, p. 112-113.
- 19 Ibidem, p. 112.
- 20 Ibidem, p. 114.
- 21 Ibidem, p. 111.
- 22 Commissie onderzoek vuurwerkramp, *Vuurwerkramp*, p. 14-63.
- 23 Ibidem, p. 230-231.
- 24 Ibidem, p. 109 en 241.
- 25 Ibidem, p. 163.
- 26 Ibidem, p. 163-164.
- 27 'Interview Mans', p. 110.
- 28 Uitzending TV Oost, 28 februari 2001, 9.50 uur.
- 29 'Interview Mans', p. 116.
- 30 Getoond in het JOURNAAL van acht uur.
- 31 *de Volkskrant*, 21 maart 2001.
- 32 *NRC Handelsblad*, 3 maart 2001: 'Enschede wil dat Mans blijft.'
- 33 'Interview Mans', p. 113.

-
- 34 *de Volkskrant*, 19 maart 2001.
35 Commissie Alders, *Cafbrand nieuwjaarsnacht. Publieksversie*, Volendam 2001, p. 2-8.
36 *de Volkskrant*, 2 januari 2001.
37 'Interview IJsselmuiden', p. 122.
38 Commissie Alders, *Cafbrand*, p. 11.
39 *de Volkskrant*, 2 januari 2001; *Noordhollands Dagblad*, 3 januari 2001.
40 'Interview IJsselmuiden', p. 120.
41 Ibidem, p. 125.
42 Ibidem, p. 120.
43 Dit blijkt uit het ruwe materiaal van tv Noord-Holland van 1 januari 2001.
44 'Interview IJsselmuiden', p. 120.
45 *Noordholland Dagblad*, 6 januari 2001; *De Telegraaf*, 27 maart 2001.
46 'Interview IJsselmuiden', p. 121.
47 Ibidem.
48 Tv Noord-Holland, 6 januari 2001.
49 'Interview IJsselmuiden', p. 121.
50 J.M. Polak en C.J.N. Versteden, *De cafbrand in Volendam. Een ramp om van te leren*, Ede en Haarlem 26 maart 2001.
51 *de Volkskrant*, 28 maart 2001.
52 'Interview IJsselmuiden', p. 125.
53 Ibidem, p. 122.
54 'Interview Mans', p. 114.
55 'Interview IJsselmuiden', p. 125.
56 Commissie Alders, *Cafbrand*, p. 25.